

ЛЕКЦІЯ № 2

Розвиток літературознавства в добу Відродження

План

1. Історико-культурні особливості доби Відродження.
2. Розвиток літературознавчої думки в Італії.
3. Літературно-критична думка Франції.
4. Літературна теорія та критика Англії.

1. Специфіка естетики Відродження полягає в стихійному самоствердженні людини, яка сприймає навколишнє середовище як об'єкт насолоди й наслідування. З антропоцентризмом пов'язане й розуміння прекрасного, піднесеного, героїчного: зразком краси стає людина, у людині бачать прояв титанічного, божественного, вона має безмежні можливості пізнання й посідає надзвичайне становище у світі. Програмним твором, що справив помітний вплив на художню думку епохи, став трактат Джованні Піко дела Мірандоли «Промова про гідність людини». У ньому автор порушує питання про місце і роль у всесвіті людини, яка є «посередник усіх творінь, рівня з вищими і володар над нижчими, тлумач природи завдяки проникливості почуттів, допитливості розуму і ясності інтелекту; посередник між незмінною вічністю і минулим часом, сув'язь світу, як говорять перси, і навіть його шлюбне єднання; що вона, як свідчить Давид, не набагато менша янголів». Усі живі істоти, вважає Піко дела Мірандола, створені Богом такими, якими вони є. І лише людина немає спочатку довершеного образу, але вона наділена Творцем спроможністю розвивати в собі задатки інших життів і тим самим формувати свій власний образ. Головна її мета – це очищення душі і розуму від невігластва, пізнання божественних речей, прилучення до філософії. Нова концепція людської особистості зумовлює і нове ставлення до художника. Він сприймається вже не як середньовічний ремісник, котрий має справу з наявною в його душі матерією наперед готової форми, а митець, котрий цю форму створює сам. Художник постає уособленням ідеалу універсальної людини доби Ренесансу.

Наслідком художньої практики Ренесансу стала поява трактатів про теорію мистецтва. Серед них «Про живопис», «Про ліплення», «Про архітектуру» Леона-Баттіста Альберті, «Про божественну пропорцію» Луки Пачолі, «Книга про живопис» Леонардо да Вінчі. Їх автори торкалися питань перспективи, світлотіні, пропорційності, симетрії, композиції, що давало можливість передавати зображувану дійсність більш рельєфно та виразно. У літературознавстві було поновлено створення поетик. За зразком «Мистецтва поезії» Аристотеля з'явилися праці Ю. Скалігера, Я. Понтана, О. Донатті, Я. Масена та ін.

2. Одним із представників естетичної думки Італії був Данте, на світогляді і творчості якого позначилися риси середньовіччя та Відродження. Зокрема, у «Новому житті» він вказував на знаковий характер мови та поезії, алегоричний і символічний характер останньої, обстоював окремішність і самодостатність

краси, але згідно з середньовічними концепціями вважав можливості знакових систем обмеженими.

Прогресивність же поглядів Данте насамперед виявилася в питанні про мову. У трактаті «Про народне красномовства», порушуючи проблему походження мови, він приходить до висновку, що мова – це продукт не божественного впливу, а людського розуму. Виняток Данте робить лише для давньоєврейської мови, вважаючи її божественною за походженням на тій підставі, що хоч у Вавилоні всі мови були змішані, але першим словом Адама було слово «бог», сказане давньоєврейською мовою. Усі нові мови, до яких він зараховує і сучасну йому італійську, мають людську природу, постійно змінюються, будучи нерозривно пов'язаними з практичною діяльністю людини. У трактаті знаходимо цікаві спостереження про спільне походження європейських мов, про подібності і розходження мов романської групи, розрізнення природної і культурної мов, недосконалості діалектів тощо.

Латинську мову Данте протиставляє народним мовам, яким, на його думку, і мають надавати перевагу письменники. «Можна без зусиль побачити, що латинська здатна принести користь лише небагатьом, а італійська воістину буде служити багатьом...», – зазначає він. Оскільки італійська мова є мовою більшості, на відміну від латини, яка була поширена в освітньо-наукових колах, то послуговування нею Данте порівнює з процесом насичення ячмінним хлібом, який у давнину був значно дешевшим від житнього та пшеничного і, відповідно, більш доступним: «Це буде той ячмінний хліб, яким наситяться тисячі, і в мене ще залишаться цілі кошики, повні його... Це буде новий світ, нове сонце, яке зійде, коли закотиться старе. Воно буде світити тим, хто перебуває в темряві й у сутінках. Бо старе їм не світить».

Данте усвідомлював потребу створення єдиної італійської мови – літературної, яку він називає придворною. Ця мова має постати при дворі на основі творчого опрацювання народної розмовної мови й бути спільною для всіх італійців. До такого висновку Данте прийшов після того, як обходив Італію, намагаючись установити розходження між діалектами, згрупувати їх за фонетичними і орфоепічними ознаками, і переконався, що ні один з італійських діалектів не можна визнати літературною мовою, оскільки вони містили ті чи інші недосконалості. Справжні поети, на думку Данте, повинні писати не діалектами, а літературною італійською мовою. Автор із захватом говорить про її культурне значення і про здатність морально впливати на людей: «Хіба не найбільша влада – зачіпати серця людей так, щоб пробуджувати волю у байдужих, як це робить висока народна мова? Хіба ті, які нею володіють, не перемагають славою королів, маркізів, графів, дворян?».

Коли сучасники говорили про божественне походження мови і трактували її як засіб спілкування людини з Богом, Данте по-новому формулює комунікативну функцію мови. Її головна роль полягає в тому, щоб забезпечувати спілкування людей одне з одним: «Якщо ж поглянемо ближче, до чого прагнемо ми в нашій мові, стане очевидним, що ні до чого іншого, як до того, щоб передати іншим думки нашого розуму...».

На підтвердження свого переконання в спроможності італійської мови досягти високого рівня розвитку і стати мовою письменства, свої найважливіші твори, зокрема, «Божественну комедію», він написав по-італійськи.

З позицій ренесансної естетики розглядали роль літератури, творчий процес, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо, Франческо Патріці. Так, у «Поетиці» останнього звучить критика «Поетики» Аристотеля, зокрема, її провідного принципу наслідування. На його думку, не «наслідування», а «вираження» внутрішнього духовного світу художника є специфічною рисою поезії. Критикою аристотелівської поетики позначений і діалог Джордано Бруно «Про героїчний ентузіазм», в якому говориться: «Поезія менш за все народжується з правил, але, навпаки, правила походять з поезії, тому існує стільки родів і видів справжніх правил, скільки є родів і видів справжньої поезії».

3. Розвиток літературної теорії у Франції пов'язаний з Юлієм Скалігером – філологом, лікарем, критиком, військовим, астрологом, поетом. Розробляючи теорію драми в трактаті «Поетика», він опирався на теорію Аристотеля: ділив п'єсу на п'ять актів, авторам радив звертатися до піднесених сюжетів і незвичайних ситуацій, зображувати дію в момент її загострення, дотримуватися правила трьох єдностей. Ю. Скалігер заперечував змішування трагічного і комічного, основним принципом зображення подій і почуттів вважав правдоподібність, але допускав використання і мелодраматичних ефектів. На першому місці для Ю. Скалігера були виховні функції мистецтва.

Вагомий внесок у розвиток французького літературознавства зробив і Жоакен дю Белле. Його трактат «Захист і прославлення французької мови» був створений як маніфест «Плеяди» – літературного угруповання семи французьких товаришів поетів–поетів XVI ст. Відтак у створенні трактату Ж. дю Белле допомагав очільник «Плеяди», його товариш і однодумець, поет П'єр Ронсар. Основна ідея твору – обстоювання права французької мови бути мовою національної літератури, заперечення сліпого наслідування античних зразків, наближення поезії до народної творчості.

Автор також відкидав думку про божественне походження мови і пояснював багатство одних мов порівняно з іншими цілеспрямованою діяльністю людини. Засобом швидкого і ефективного збагачення національної мови може бути запозичення, але воно, на думку Ж. дю Белле, має відбуватися за законами рідної мови. Висуває він і вимоги до постаті поета. Той має бути добре освіченим, а його знання повинні мати гуманістичний характер. Обов'язкова риса поета – здатність відчувати натхнення, вміння впливати на почуття читача, щоб змушувати його співпереживати написаному. Задля розширення життєвого досвіду Ж. дю Белле радить поетам спілкуватися не лише в колі собі подібних, але і з представниками різних соціальних верств.

4. Хронологічні рамки англійського Відродження – к. XIV– поч. XVII ст. І хоч вона настало на два століття пізніше, ніж в Італії, проте в країні склалися сприятливі умови для стрімкого розвитку науки та літератури. Значною мірою це зумовлювалося тим, що в Англії до цього часу відбулася Реформація і в англійських гуманістів не було потреби виборювати право на існування світській культурі.

В розвитку літературно-критичної думки Англії простежується тяжіння до античних зразків. Найчіткіше це виявилось в трактаті поета, драматурга,

теоретика драми Філіпа Сідні «Виправдання поезії» та в п'єсі Бена Джонсона «У кожного своя химера».

Філіп Сідні навчався в Оксфорді, багато мандрував Європою, був знайомий з видатними мислителями і митцями Відродження. Зокрема, твір «Про героїчний ентузіазм» Д. Бруно присвячений саме йому. Трактат «Виправдання поезії» поклав начало літературній і естетичній критиці в Англії. Твір написаний в дусі апології поезії і має не стільки теоретичний, як полемічний характер. Він став відповіддю на твір пуританського публіциста Стівена Госсона «Проти поетів, волинщиків, лицедіїв, зубоскалів та інших паразитів суспільства». На противагу йому Ф. Сідні доводить моральне і естетичне значення поезії. Його твір – добре аргументований захист поетичного слова в різних його видах і жанрах. Він написаний зрозумілою, образною мовою: «... поезія – цариця всіх наук... Адже поет не лише вказує нам шлях, але і чудово нам його малює, так, що кожен спокуситься ступити на нього. Поет, ніби ваш шлях лежить через прекрасний виноградник, на самому початку пропонує вам соковиті грона, щоб ви, захоплені їх смаком, вирішили йти вперед».

Переконливими прикладами Ф. Сідні відкидає звинувачення поезії в тому, що вона відволікає від серйозних занять, є матір'ю брехні. Ф. Сідні говорить, що поети використовують не брехню, а вигадку, яка надзвичайно важлива, оскільки дає поживу уяві.

Теоретичною основою трактату Ф. Сідні є естетика і поетика Аристотеля, зокрема він детально викладає теорію наслідування Аристотеля: «Усі види мистецтва своїм об'єктом повинні мати природу». Також автор спирається на твори Платона – його вчення про поетичне натхнення і погоджується з ним, що «поезія захватом переповнює дух». Отже, в своїй теорії Ф. Сідні намагається об'єднати естетичні принципи Аристотеля і Платона. Але Ф. Сідні хвилює не лише мистецтво минулого, але й сучасного – він звертається до думок своїх сучасників – Юлія Скалігера, Томаса Мора, Еразма Роттердамського. В поглядах на драму Ф. Сідні дотримувався точки зору аристотелівської поетики. Він заперечує проти поєднання в одній п'єсі трагічних і комічних подій, вимагає дотримання трьох єдностей.

Бен Джонсон, створивши побутову сатиричну комедію, випередив поетику класицистичної драми. Дію твору автор спочатку зосередив в Італії, а героям дав італійські імена, проте його співвітчизники усе одно впізнали себе в цих образах, тому комедію було «перекладено» на англійський ґрунт. Він наголошував на побутовій правдоподібності сюжету, пропорційності частин в композиції, заперечував фантастику. На його погляд, персонаж повинен бути носієм морально-дидактичної домінанти, принципи якої розроблені в «теорії гуморів». «Гумори» – конкретно-індивідуальні прояви особистості, відхилення від загальних норм мислення і поведінки.

Найбільшим філософом англійського відродження був Френсіс Бекон. У нарисах «Про красу», «Про будівлі», «Про сади» автор доводив, що ознаками краси є достоїнство і домірність. На думку Ф. Бекона, краса не абсолютна, а відносна, тому її характер краще всього виявляється в співвідношенні з потворним. Прекрасне ґрунтується не на пропорції частин, оскільки є багато людей, окремі риси яких не красиві, але в цілому вони справляють приємне враження. Скоріше, краса виявляється в грації. Ф. Бекон доводив, що краса

функціональна. Вона заснована не на симетрії і пропорції, а на зручності. В нарисі «Про будівлі» Ф. Бекон писав: «Будинки будуються для того, щоб жити в них, а не для того, щоб милуватися ними ззовні. Тому слід надати в них перевагу зручності перед симетрією, якщо неможливо зберегти і те, і інше». Отже, Ф. Бекон включає в прекрасне момент користі, вимагає від мистецтва задоволення практичної мети. Тим самим він виходить за межі естетики Ренесансу з її абсолютизацією естетичних цінностей.

Ф. Бекон відомий і як автор коментарів до античних міфів – «Мудрість древніх». Міф, за уявленнями Ф. Бекона, – алегорія в художньому символі, зміст якого вимагає розшифрування. Розгадуючи зашифрований текст, мислитель дає волю фантазії. Нариси Ф. Бекона, хоча і суб'єктивні, є зразком ранніх прикладів самостійного бачення міфів, художнього осмислення їх в умовах іншої культури. Вже в ренесансний період міф розглядався як місткий образ, що осмислював важливі проблеми людського буття.

Отже, літературна критика Відродження починається з переоцінки літератури античності – схоластичне трактування доби середньовіччя змінюється на захоплення. За словами Д. Чижевського, «ренесанс, який боровся проти звичних у середньовіччі авторитетів і традицій, потрапив під вплив нового авторитету, а саме авторитету античності, який він сам і створив».

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягав антропоцентризм естетичної та художньої картин світу в добу Відродження?
2. Як розумів комунікативну функцію мови Данте?
3. Яку мову і чому Данте називав придворною?
4. Хто з представників французького літературознавства обстоював право французької мови на використання в сфері літератури?
5. Який твір започаткував літературну й естетичну критику в Англії? Назвіть його автора.
6. Хто одним із перших в англійському літературознавстві дав зразок інтерпретації античних міфів в умовах іншої культури?
7. Як ви розумієте слова Д. Чижевського про те, що Ренесанс потрапив під вплив авторитету античності?

Список використаної літератури:

1. Галич О. Літературознавство доби Відродження. *Галич О. Історія літературознавства*. Київ : Либідь, 2013. С. 71–81.
2. Давиденко Г., Акуленко В. Історичні процеси періоду Середньовіччя. *Давиденко Г., Акуленко В. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження* : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. С. 19–25.
3. Козлик І. Естетика Відродження. *Козлик І. Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження. «Картина світу». Естетика. Поетика* : навч. посібник. Івано-Франківськ : СИМФОНІЯ форте, 2011. С. 173–190.
4. Козлик І. Поетика Відродження. *Козлик І. Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження. «Картина світу». Естетика.*

- Поетика* : навч. посібник. Івано-Франківськ : СИМФОНІЯ форте, 2011. С. 191–236.
5. Наєнко М. Давній період європейського та українського літературознавства. *Наєнко М. Історія українського літературознавства і критики*. Київ : Академія, 2010. С. 31–42.
 6. Наливайко Д. До проблеми Ренесансу в українській літературі. *Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика*. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 121–138.
 7. Піко делла Мірандола Д. Промова про гідність людини. *Всесвіт*. 2014. № 11–12. С. 44–63.
 8. Ференц Н. Естетика і літературознавство епохи Відродження. *Ференц Н. Теорія літератури і основи естетики* : навч. посіб. Київ : Знання, 2014. С. 30–32.
 9. Ференц Н. Теоретико-літературна думка епохи Відродження. *Ференц Н. Основи літературознавства*. URL : <https://westudents.com.ua/glavy/34466-23-teoretiko-literaturna-dumka-epohi-vdrodjennya.html>
 10. Чижевський Д. Ренесанс. *Чижевський Д. Порівняльна історія слов'янських літератур*. Київ : ВЦ «Академія», 2005. С. 97–111.
 11. Шалагінов Б. Данте Аліг'єрі. *Шалагінов Б. Зарубіжна література від античності до початку XIX сторіччя. Історико-естетичний нарис*. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. С. 136–148.
 12. Шалагінов Б. Література Відродження. *Шалагінов Б. Зарубіжна література від античності до початку XIX сторіччя. Історико-естетичний нарис*. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. С. 152–221.
 13. Dante A. De Vulgari Eloquentia. URL: <https://librivox.org/de-vulgari-eloquentia-by-dante-alighieri/>